

О. С. Кужко*

ОСОБЛИВОСТІ ПОСЛУГ, ЩО НАДАЮТЬСЯ ЗА ДОГОВОРОМ ТРАНСПОРТНОГО ЕКСПЕДИРУВАННЯ

Бурхливий розвиток економічних відносин перш за все пов'язаний з рухом товарів, а тому, відповідно, зі здійсненням різноманітних перевезень. У свою чергу перевезення як послуга може надаватися разом з додатковими послугами, зокрема забезпечення відправки і одержання вантажу, а також інші послуги, які напряму не відносяться до власного перевезення, але пов'язані з ним. Ці специфічні послуги надаються численними комерційно-підприємницькими структурами, які займаються морським бізнесом, в тому числі у сфері транспортного експедирування. Поширеність цих послуг обумовила закріплення в главі 65 Цивільного кодексу України 2004 року (далі — ЦК України) договору транспортного експедирування в якості самостійного цивільно-правового договору.

Кардинальне оновлення цивільного законодавства обумовлює необхідність дослідження всіх його частин. Разом з тим українські дослідники не приділяють належної уваги дослідженню договору експедирування, а ті дослідження, що були виконані за радянських часів, мають одиничний характер і застарілі через зміну соціально-економічних умов в країні. Наведене зумовило необхідність комплексного дослідження договору транспортного експедирування і зокрема з'ясування особливостей послуг, що надає експедитор за договором транспортного експедирування, формування пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання відносин у вказаній сфері в цивільному законодавстві України.

Для досягнення вказаної мети в статті поставлені для вирішення наступні завдання:

- дослідження правової природи зобов'язань, що виникають за договором транспортного експедирування;
- аналіз чинного законодавства України, яке регулює послуги, що надає експедитор за договором транспортного експедирування;
- розробка пропозицій, рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства, спрямованих на удосконалення правового регулювання договору транспортного експедирування.

Сформульовані в статті теоретичні висновки засновані на загальних досягненнях юридичної науки, в тому числі на результатах досліджень таких вітчизняних та зарубіжних цивілістів та фахівців інших галузей правової науки, як В. Р. Ансон, М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, Г. Є. Гуревич, О. В. Дзера, Д. І. Мейер, О. Ю. Кабалкін, О. А. Красавчиков, В. О. Лапач, В. В. Луць, І. Б. Новицький, О. С. Юффе, К. І. Плужников, Є. О. Суханов, С. Теньков, Р. О. Халфина, Г. Ф. Шершеневич, К. М. Шмітгофф та ін.

Відповідно до ст. 929 ЦК України за договором транспортного експедирування експедитор зобов'язується виконати чи організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних з перевезенням вантажу. Відповідно до поняття, яке надає законодавець, та місця знаходження глава 65 ЦК України "Транспортне експедирування", договір транспортного експедирування відносить до договорів про надання послуг. Слід зауважити, що у юридичній літературі

представлено багато точок зору щодо класифікації цивільно-правових договорів. Г. Ф. Шершеневич надає свою перевагу класифікації договорів за метою і виокремлює договори, які мають своєю метою чи передачу речей у власність, чи надання користування чужими послугами, чи надання можливості дій, які складають виключне право інших осіб¹. О. С. Йоффе у своїй класифікації передбачав комбінований критерій, який поєднує у собі економічні і відповідні юридичні ознаки². В. В. Луць, класифікація якого бачиться найбільш вдалою, класифікував договори за тими правовими результатами, яких намагаються учасники відносин досягти, виділяючи в окремі групи договори про виконання робіт та договори про надання послуг³. Крім того, в юридичній літературі договори про надання послуг прийнято поділяти на такі категорії: - договори про надання юридичних послуг — тобто такі, які пов'язані з встановленням, зміною або припиненням цивільних прав і обов'язків замовника, та пов'язані з наданням замовнику допомоги в реалізації належних йому прав або виконанні обов'язків. До цієї групи відносяться договори – доручення комісії; договори з приводу надання фактичних послуг, тобто послуг, що споживаються в процесі їхнього надання і не пов'язані з установами, зміною або припиненням прав і обов'язків замовника (наприклад, збереження); договори з приводу надання послуг, що поєднують у собі ознаки юридичних і фактичних (договір експедиції)⁴.

Специфіка договорів про надання послуг і договору транспортного експедирування також може бути продемонстрована при розмежуванні двох суміжних груп — договорів про виконання робіт та договорів про надання послуг. Як слушно зазначалося в літературі, розмежування двох названих груп зобов'язальних відношень обумовлено потребою різноманітного їх цивільно-правового нормування⁵.

Однією з особливостей, які розрізняють дві групи, що співвідносяться, є результат цих зобов'язань. У договорі про виконання робіт зобов'язання не буде вважатися виконаним до досягнення певного матеріального результату. Наприклад, договір будівельного підряду не буде вважатися виконаним до моменту закінчення будівництва будинку. На відміну від цього договір комісії, укладений з комісійним магазином, буде вважатися виконаним навіть у тому випадку, якщо певна річ не буде продана. Головна особливість договорів про надання послуг, на відміну від договорів про виконання робіт, полягає в тому, що надання послуг не відокремлене від діяльності особи, яка надає послуги. Останній ефект такої діяльності не виступає у вигляді певного матеріалізованого результату, як це має своє місце у підрядних договорах, а міститься у самому наданні послуги⁶.

О. С. Йоффе зазначав, що певний матеріальний результат послуг, якщо і є, то існує тільки за межами договору. На відміну від договору підряду в договорі про надання послуг мета досягнення матеріального результату відсутня⁷.

С. Теньков підкреслював, що визначальною ознакою послуг за загальним правилом є те, що вони споживаються замовником у процесі надання, тобто на момент завершення виконання відсутній результат як певний відокремлений

¹ Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изд. 1907 г.). — М.: Спарк, 1995. — С. 316.

² Йоффе О. С. Обязательственное право. — М.: Госюриздат, 1975.

³ Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — С. 39-40.

⁴ Красавчиков О. А. Советское гражданское право. В 2-х томах. — М.: Высшая школа, 1968. — Том 2. — С. 490.

⁵ Лапач В. О. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика. — СПб.: Юридический Центр ПРЕСС, 2002. — С. 480.

⁶ Луць В. В. Вказ. праця.

⁷ Йоффе О. С. Указ. работа.

матеріалізований об'єкт. Отже, надання послуг на відміну від підряду не є договором з переданням певного результату і саме тому ст. 901 ЦК України не покладає на замовника обов'язок прийняти послугу. Натомість за договором підряду відповідно до ст. 837 ЦК України замовник зобов'язується сам прийняти та оплатити виконану роботу, а підрядник зобов'язується на свій ризик виконати цю роботу⁸.

Водночас на теперішньому етапі дослідження існує точка зору, щодо якої лише певний результат стає єдиним критерієм того, чи було договір про надання послуг насправді виконано⁹. З цим необхідно погодитися, тому що при виконанні будь-якого зобов'язання сторони намагаються досягнути певного результату, який може і не мати матеріального вигляду, але буде відповідати сутності правовідносин, у які вступили сторони при укладенні договору.

Із перелічених моментів розрізнення договорів про виконання робіт та надання послуг можливо зробити висновок, що юридичні та фактичні дії, які здійснює експедитор за договором транспортного експедирування, не створюють певного матеріального результату та не відокремлені від діяльності експедитора. Тобто договір транспортного експедирування відноситься до договорів про надання послуг, а саме послуг юридичного та фактичного характеру.

Що стосується розмежування понять “робота” та “послуга”, то в діючому ЦК України питання щодо двох цих понять не було вирішено повністю. На сьогоднішній час існує багато договірних відносин з надання послуг, які включені (перевезення, транспортне експедирування, збереження, та ін.) та не включені у ЦК України (освітні, медичні, послуги телекомунікації та ін.). Оскільки спектр послуг постійно розширюється, їх вичерпний перелік скласти неможливо. Саме тому законодавець пропонує договором про надання послуг охоплювати будь-які види послуг, що відповідають встановленим цивільним законодавством критеріям. На підставі цього і була введена самостійна глава 63 ЦК України — “Послуги. Загальні положення”. Спираючись на принцип свободи договору, сторони мають право самостійно встановлювати умови договору про надання послуг, не передбачених ЦК України, але вони повинні керуватися загальними положеннями про надання послуг. В ч. 2 ст. 901 ЦК України передбачено, що положення глави 63 можуть застосовуватися до всіх договорів про надання послуг, якщо вони не суперечать суті зобов'язання.

Терміни “роботи” та “послуги” містяться в цілому ряді статей та глав ЦК України, але ніде не існує відповідного визначення понять, що розглядаються. Законодавець у ст. 177 ЦК України виділяє “результати робіт” та “послуги” в об'єкти цивільних прав. Якщо розглядати ці два поняття тільки з філологічної точки зору, то виходить, що вони не тільки пов'язані, а навіть поглинають одне одного. “Робота” розуміється як праця, заняття, діяльність¹⁰. Послуга, яка представляє собою різновид діяльності, таким чином підпадає під поняття “робота”. При визначенні “послуги” передбачається, що це дія, яка приносить користь, допомогу іншому¹¹.

При застосуванні юридичного смислу для розмежування цих двох понять, виникають певні труднощі. Наприклад М. І. Брагинський не розмежовує різницю між поняттями “робота” та “послуга” та саме їх розмежування вважає значною

⁸ Теньков С. Договір про надання юридичних послуг: особливості правового регулювання (огляд судової практики) // Вісник податкової служби України. — 2005. — № 44 (374). — С. 54.

⁹ Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Книга первая: Общее положение о договоре. Изд. доп., исправл. — М.: Статут, 2003. — С. 222.

¹⁰ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В четырех томах / Под ред. И. А. Бодуэна де Кортенэ.— М.: Цитадель, 1998. — Т. III. — С. 1458-1460.

¹¹ Там же. — Т. IV. — С. 1071.

мірою безперспективним. Справа у тому, що з позиції послюгодавця відповідна дія представляє собою “роботу”, а для послюгоотримувача — “послугу”¹².

Згідно з тим, що законодавець розрізняє роботи та послуги як два різних об’єкти, з цим не можливо погодитися. Крім того, як вже зазначалося вище, законодавець виділив ці два поняття як об’єкти цивільних прав. Для виконання такого навантаження відповідні поняття повинні мати загальний (абстрактний) характер. Поняття послуг містить в собі транспортні та транспортно-експедиторські послуги. На відміну від цього не можливо віднести до цієї групи послуги, пов’язані з позикою, кредитуванням, банківськими операціями, комісійною торгівлею, дорученням, страхуванням та інші, так як об’єкти, з приводу яких вони формуються, в ст. 177 ЦК України вже вказані. Це можуть бути речі, гроші, інше майно, майнові права, цінні папери¹³.

Таки чином, при застосуванні послуги у широкому значенні можливо виділити, що послуга — це певна діяльність суб’єкта зобов’язання, яка приймається іншим суб’єктом зобов’язання у момент її надання та не створює відповідного матеріального результату.

Поняття “послуги” включає в собі також транспортні послуги, транспортно-експедиторські послуги і таке інше.

Особливістю транспортних і транспортно-експедиторських послуг як об’єктів цивільних прав є надання їх у сфері предметно-практичної діяльності при відсутності результату у вигляді речі, товару, придатних до продажу. Як справедливо зазначає В. О. Лапач не створюючи нового речового результату, транспортна послуга у своїй дії має деякі зміни у речово-предметному світі: вантажі, пасажирів, пошта та багаж переміщуються у просторі. Споживча вартість послуги визначається її цінністю для вантажовласника, пасажирів, відправника пошти та багажу. Вартість такої послуги визначається в затратах суспільно-необхідної праці на перевезення (експедитування) певних об’єктів. Тут також проявляється інша її особливість — важкість відокремлення та не відокремленість її від джерела¹⁴.

Ще одна особливість послуги — синхронність надання та отримання. Тобто, на відміну від договорів про виконання робіт, де предмет договору інша сторона може отримати тільки після виконання роботи, у договорах про надання послуг, послугу можливо отримати тільки одночасно з її здійсненням.

На цей факт вказує і ст. 216 ЦК України, згідно з якою у разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов’язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у наданій послугі, відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

Відповідно до ст. 929 ЦК України за договором транспортного експедитування одна сторона (експедитор) зобов’язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов’язаних з перевезенням вантажу.

Тобто однією з особливостей договору транспортного експедитування, які відокремлюють його від інших договорів, є послуги, “пов’язані з перевезенням вантажу”.

Законодавець визначає два спектри зобов’язань, які покладаються на транспортного експедитора, — “виконати” або “організувати виконання” визначених

¹² Брагинский М. И. Договор подряда и подобные ему договоры. — М., 1999. — С. 229.

¹³ Лапач В. О. Указ. работа. — С. 448.

¹⁴ Там же. — С. 450-453.

договором послуг. “Виконання” транспортним експедитором послуг, визначених договором, може здійснюватися самостійно від імені експедитора чи опосередковано від імені клієнта. “Організація виконання” буде полягати тільки в підготовці процесу транспортування, його безпосередньому налагодженню, тобто експедитор не буде брати участь у самому процесі транспортування.

Встановлений у ЦК України перелік транспортно-експедиторських послуг не є вичерпним, і таким чином підлягає розширеному тлумаченню. Це пов’язане з особливостями транспортного експедирування на різних видах транспорту та з постійним розвитком транспортного процесу. Дослідження ст. 929 ЦК України приводить нас до висновку, що законодавець послуги експедитора, які він може надавати за договором транспортного експедирування, поділяє на “додаткові” та “основні”. Так, М. К. Александров-Дольник вважає послуги юридичного характеру — основними та обов’язковими для кожного договору транспортного експедирування, а послуги фактичного характеру відносить до допоміжних¹⁵. С. П. Гришаев вважає основними послуги, які є загальними для будь-якого договору транспортного експедирування¹⁶. В. Т. Смирнов та Д. А. Медведєв розділяють послуги на основні (по організації перевезень, включаючи укладання договору перевезення) та додаткові, які можуть охоплювати будь-які питання, що стосуються транспортування вантажу¹⁷. М. Є. Ходунов відносить до допоміжних операцій послуги по укладенню договору перевезення від імені вантажовідправника¹⁸. У посібнику з цивільного права Г. П. Савичев визначає послуги, які носять характер юридичних дій та допоміжних операцій¹⁹. К. І. Плужников відносить до основних послуги по організації та виконанню перевезень, а до додаткових — послуги з організації та формувань вантажопотоків²⁰. Але останнє поняття має більше економічний, ніж юридичний характер.

По-перше, в ЦК України не визначений критерій поділу послуг експедитора на “основні” та “додаткові”. Спираючись на закони логіки, додаткові послуги повинні доповнювати основні послуги. Але так як перелік основних послуг не є “закритим” неможливо визначити необхідний критерій поділу. Своєрідним критерієм може служити посилення, зазначене у ст. 929 ЦК України, що основні зобов’язання експедитора “пов’язані з перевезенням вантажу”. Але такий поділ також не є вірним, оскільки будь-яка послуга, яка надається в рамках договору транспортного експедирування так чи інакше пов’язана з перевезенням вантажу.

По-друге, не існує імперативу про обов’язкове внесення основних і додаткових послуг до договору транспортного експедирування, вони лише можуть зазначатися в договорі при погодженні сторонами зобов’язання.

На практичному рівні поділ послуг на основні та додаткові також не має сенсу. Під час укладання договору транспортного експедирування клієнт визначає ті чи інші зобов’язання експедитора, передбачає їх безумовне виконання. При цьому так звана “додаткова” послуга по завантаженню вантажу у певному порядку є не менш важливою для експедитора та клієнта, ніж власне укладання договору

¹⁵ Александров-Дольник М. К. О регламентировании в гражданских кодексах правоотношений, вытекающих из договоров транспортного права // Советское государство и право. — 1963. — № 2. — С. 105.

¹⁶ Гражданское право / Отв. ред. С. П. Гришаев. — М.: Юрист, 1998. — С. 337.

¹⁷ Гражданское право. В 2 т. / Под ред. Е. А. Суханова. — М.: БЕК, 1994. — Т. 2. — С. 415.

¹⁸ Ходунов М. Е. Договор транспортно-комиссионных и вспомогательных операциях // Советское государство и право. — 1953. — № 4. — С. 131-136.

¹⁹ Гражданское право: В 2 т.: Учебник / Отв. ред. Е. А. Суханов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: БЕК, 2000. — Том II. Полутом 2. — С. 68.

²⁰ Плужников К. И. Транспортное экспедирувание. — М., 1999. — С. 21-22.

перевезення вантажу. В цьому випадку доцільно навести наступний приклад. Часто судно проходить через декілька пунктів вивантаження вантажу. Знаходження вантажу, який вивантажується раніше, в неправильно обговореному місці, тягне за собою перевантаження судна і тим самим стягнення додаткових коштів з експедитора.

Повертаючись до переліку “основних” послуг, зазначених у ЦК України, слід зазначити, що не можливо обмежуватися тільки обов’язком укласти договір перевезення вантажу, тому що в якості елемента складного транспортно-експедиторського зобов’язання можуть зазначатися також зобов’язання схову, підряду, доручення і т. ін. Тобто поділ послуг, що виконує експедитор за договором транспортно експедирування, на основні та додаткові з конкретизацією їх складу на законодавчому рівні, є невірним і потребує виправлення.

Підводячи підсумок проведеному дослідженню, можна виокремити такі наукові результати:

1. Встановлені специфічні риси послуг, які надає транспортний експедитор за договором транспортно експедирування.
2. Обґрунтована недоцільність розподілу послуг, які надає експедитор за договором транспортно експедирування на основні та додаткові.
3. Досліджені категорії “послуга” та “робота”, і встановлені їх специфічні риси.
4. Сформульовані пропозиції щодо доповнення та удосконалення існуючого законодавства в сфері транспортно експедирування.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права
Одеської національної юридичної академії
(протокол № 12 від 29 січня 2007 року)*

